

DOI: 10.21005/pif.2018.35.C-03

THEMATIC SCULPTURE FORMS AS A SIGNIFICANT ELEMENT OF PUBLIC SPACE IDENTIFICATION BASED ON THE CITY OF WROCLAW AND WALBRZYCH

TEMATYCZNE FORMY RZEŹBIARSKIE JAKO ISTOTNY ELEMENT IDENTYFIKACJI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ NA PODSTAWIE MIASTA WROCLAWIA I WALBRZYCHA

Paula Pater

mgr inż. arch., mgr sztuki

Politechnika Wroclawska
Wydział Architektury

ABSTRACT

In addition to the logo, flag, coat of arms of the city of Wrocław, the element that influences its recognition are the thematic sculptural forms - gnomes. Appearing in public spaces is an artistic and social phenomenon that is an inspiration for Wałbrzych grackles – miniature figures of miners. Each city decided to use sculptural forms as a distinctive element of space, but the phenomena should be considered individually.

Key words: art, city promotion, public space, sculpture, visual identification.

STRESZCZENIE

Obok logo, flagi, herbu miasta Wrocławia, elementem wpływającym na jego rozpoznawalność są tematyczne formy rzeźbiarskie - krasnale. Pojawianie się ich w przestrzeniach publicznych to zjawisko artystyczne i społeczne, będące inspiracją dla wałbrzyskich gwarków – miniaturowych postaci górników. Każde z miast zdecydowało się na użycie form rzeźbiarskich jako elementu wyróżniającego przestrzeń, jednak zjawiska należy rozpatrywać indywidualnie.

Słowa kluczowe: identyfikacja wizualna, promocja miasta, przestrzeń publiczna, rzeźba, sztuka.

1. THE INFLUENCE OF A GRAPHIC SYSTEM OF VISUAL AND SPATIAL IDENTIFICATION OF A SYSTEM OF THEMATIC SCULPTURAL FORMS ON THE PERCEPTION OF A CITY AS AN ATTRACTIVE SPACE - AN INTRODUCTION

The desire to be interested in the educational offer of future students, surprise of tourists, attracting investors or maintaining the level of satisfaction of residents from space to life are the main goals that the city sets for itself. By building, then maintaining and continually developing the brand, the city is confident that the attractiveness that it can provide, meet and even exceed the expectations of users. According to the introduction to the *Visual Identity Book* prepared by the editorial team of the City Promotion Office of the City Office of Wrocław, *in the XXI century, in times of rapid exchange of information and goods and growing competition, companies and institutions without a logo and a clear visual identity have no chance to appear on the wider market.*[6] This statement concerns one of the important elements affecting the perception of the city as an attractive space, namely a coherent and regulated visual communication of the city. It helps to unify graphically the content provided to a wide group of recipients interested in activities undertaken by a given city. Properly selected and consistently enforced visual identification containing, among others, logo (fig. 1), patterns of company paper or business cards, a graphic line of promotional and informational materials, help to build an image of a cohesive, strong city. Precisely chosen graphic elements, colors, fonts of inscriptions, skillfully reproduced in public spaces and mass media, allow us to permanently appear in the subconscious of recipients.

Fig. 1. Wrocław city logo by Paweł Pawlak - an impressionistic graphic interpretation by Paula Pater. Source: Fig. author.

Ryc. 1. Logo miasta Wrocław autorstwa Pawła Pawlaka - wrażeniowa interpretacja graficzna autorstwa Pauli Pater. Źródło: ryc. autor.

In addition to flat graphic elements, which are the starting material for building a city brand, three-dimensional objects characteristic of a public space are equally important, because they are spatial, tangible and generally available. Distinguished due to their cubature, message or history, they are an important point on the city map. While the strength of the visual identification of the city is demonstrated by its coherence and consistency, in the case of spatial objects, such features as uniqueness or the element of surprise seem to be significant. It is also worth taking a closer look at the meaning of the word *identification*, which according to the *PWN Polish language dictionary* means *recognizing something on the basis of some features.*[5] It is such sculptures or buildings, being a recognizable element, that attract the attention of the passers-by, are characteristic of the existing background being a great reference point. By pushing aside the architectural objects that are the showcase of the city, constituting material on the subject of further considerations, it is worth taking a closer look at artistic objects whose significance in the public space of the city is enormous. A particular group of sculptures in the public space of the city are thematic sculptural forms that appear sequentially in a given area. In Wrocław, they are miniature dwarfs, present since the beginning of the 2000s; in Wałbrzych - grackles - ceramic forms of miners, which appeared in August

2017. The aim of the study is to present and compare the phenomenon in the city of Wrocław and Wałbrzych - showing its convergence and differences based on the parameters chosen.

The research was carried out using a comparative method, the task of which was to identify the total, partial or different identity of the examples combined. Helpful in creating a full picture of the phenomena turned out to be: self-observation of the problem, recall statements of sculpture authors, the position of institutions that initiated their creation, available literature - magazines and websites confirming the popularity of the topic. The analysis consisted in gathering the necessary information, the discussion of which, and then a summary in the form of a table, was intended to illustrate the issue.

2. WROCŁAW DWARFS

2.1. Story of the motif

The thematic sculptural forms present in Wrocław since 2005 are dwarfs, and their beginnings date back to the eighties of the twentieth century. The history of the motif is about stains on the walls, which were created by spraying anti-socialist slogans - on its uniform background on the night of August 30, 1982 Waldemar *Major* Fydrych and Wiesław *Cupmaster* Cupala painted the first two gnomes. [11, p. 450] Characteristic features of the figure with a flower in the hand and an orange cap (fig. 2) have become the main hallmark of the *Orange Alternative* - an anti-communist happening movement, whose leader was Fydrych. During the manifesto of dialectical painting at the militia in Łódź, Fydrych stated that *the thesis is the inscription, the antithesis - the stain, and the synthesis of dwarfs. The quantity turns into quality. The more dwarfs the better.*[2, p. 120] According to this slogan, in the public spaces of Polish cities, there were further images of dwarfs to show the absurdity of the ruling system. In addition to activities involving the duplication of graffiti, the participants of the movement took part in numerous happenings aimed at showing their anti-communist attitude.

Fig. 2. Dwarf figure on the walls of a tenement house in Wrocław made by Waldemar Fydrych - an impressionistic graphic interpretation by Paula Pater. Source: Fig. author.

Ryc. 2. Rysunek krasnala na murach kamienicy we Wrocławiu wykonany przez Waldemara Fydrycha - wrażeniowa interpretacja graficzna autorstwa Pauli Pater. Źródło: ryc. autor.

2.2. The beginnings of miniature sculptures.

Although the 1990s was the time when the *Orange Alternative* did not exist, the memory of the activists' activities was still in the awareness of society. June 1, 2001 at Świdnicka Street in Wrocław stood a monument of the *Orange Alternative* depicting the figure of a 40-cm dwarf standing on a semi-circular plinth in the shape of a large human thumb (fig. 3). Over the years, the building has gained the nickname *Papa Krasnal* or *Krasnal*

Major. The founder of the sculpture was the company *Agora*, and its author Olaf Brzeski, for whom the win in the competition for the monument *Orange Alternative* was a debut after the defense of the diploma from Sculpture at The Eugeniusz Geppert Academy of Art and Design in Wrocław. In order to comply with the opposition tradition, the monument was not officially declared and included in the city plan - its registration was qualified as a *street bulge*.^[13] The very location of the object is not accidental - it is just at the underpass under Kazimierza Wilkiego Street began the majority of anti-communist demonstration, including happenings of the *Orange Revolution*.

Fig. 3. Monument of the "Orange Alternative" at the underpass at ul. Świdnicka, at ul. Casimir the Great by Olaf Brzeski. Source: Fig. author.

Ryc. 3. Pomnik *Pomarańczowej Alternatywy* przy przejściu podziemnym przy ul. Świdnickiej, pod ul. Kazimierza Wielkiego autorstwa Olafa Brzeskiego. Źródło: ryc. autor.

The next step in entering the dwarf sculptures into the public space in Wrocław was the unveiling of a red plaque with the white inscription *Museum of Dwarfs* on September 24, 2003 on the building of the *Jaś* tenement located in the north-western corner of the Market Square in Wrocław. The originator of the creation of the museum was the Wrocław artist Eugeniusz Get-Stankiewicz, who since 1995 has been renting the *Jaś* for a lifetime, he has a copperplate workshop there (hence the second name of the tenement house - *Miedziorytnik's House*). The symbolic opening of the *museum* was made by Get together with the president of the City, Rafał Dutkiewicz, and the rented ceramic dog *Bobek*, by kneeling on the red carpet - it facilitated the unveiling of a miniature plate located at the level of average human knees height (fig. 4). The subject was treated with a distance, as evidenced by the inscription in Latin *extra iocum / ioci causa*, which can be translated *beyond joke for jokes*.^[8] Despite the playful nature of the event, the President of the city during the opening talked about the transformations that Wrocław dwarfs had undergone, and the whole was the introduction to the next step that the city took in their case.

Fig. 4. Dwarf Museum plaque at the *Jaś* tenement on the Market Square in Wrocław. Source: Fig. author.

Ryc. 4. Tablica *Muzeum krasnoludków* na kamienicy *Jaś* na Rynku we Wrocławiu. Źródło: ryc. autor.

The originator of the use of the dwarf motif for the promotion of the city of Wrocław was Ścibor Szpak - Creative Director of the Advertising Agency *Vanilla* in Wrocław. The offer regarding the strategy of creating a dwarf as a city symbol was presented to the Promotion Office of the City of Wrocław. In addition to thematic sculptures, elements supporting the idea were to be events involving the community or advertising materials. The campaign began on October 24, 2003 with *excavation works* of the dwarfs' settlement in front of the garrison church of St. Elżbieta in Wrocław under the supervision of dr Cezary Buśko. As a commentary to the project, dr Buśko created the book *Everyday Life of Dwarfs in Antiquity and Middle Ages, Archeological Study*, which fragment tells about excavations during which a large collection of miniature objects of everyday use - currently displayed at the Dwarf Museum - has been found here in size, they certainly could not be used by people as work tools, the size of these objects clearly indicates that they could only fulfill their function when used by individuals not exceeding 10-30 cm in height!^[1] The media was interested in the event - in *Gazeta Wyborcza's* edition No. 250 of October 25, 2003, one of the articles was about *Dwarf of excavations*; in issue 252 of *Gazeta Wyborcza* from October 28, 2003, an interview with an archaeologist, dr. Buśko, entitled *On the trail of dwarfs*.

The decisive stage of the activities was the appearance of the first dwarfs made by Tomasz Moczek, which took place on August 1, 2005. *Szermierz, Rzeźnik, Pracznia Odrzańska* and *Szyfki* have permanently entered the city's public space. On October 8, 2007, a dwarf named *Pierożnik* joined the growing group of dwarfs created at the initiative of the city, which started a wave of commercial buildings taking place in front of the STP restaurant.

2.3. Wrocław dwarfs - a role in the public space of the city

Currently, we can meet over 350 gnomes in Wrocław. Their growing number indicates the popularity of the objects, a positive combination that arouses among passers-by and the desire to establish public institutions, companies or individuals on the *dwarfs' map*. Dwarfs created by many artists are not only an artistic object, but a phenomenon based on the universality of created characters.

The *krasnale.pl* portal dealing with building the brand of miniature sculptures functions in a multifaceted way. Still, the most important activity is to strive for further Wrocław dwarfs whose personalized names are to reflect the character of the object they are in front of (fig. 5, 6, 7). It gives the opportunity for private investors to sign up permanently in the public space of the city with which their investment is associated; thus they also build their brand by combining it with a good image of Wrocław that is very well-known. According to the editors of the *krasnale.pl* portal, the gnome can put everyone: *no arrangements are needed with the Wrocław Town Hall, only the consent and willingness of the land owner.*^[14]

The portal connects investors with artists performing dwarfs. The map available on the website makes you aware of the number of already existing dwarfs, but above all it creates the opportunity to organize hiking trips while exploring the city. An alternative to the self-development of the route are numerous trips organized for children and teenagers, during which, in addition to listening to fairy tales and legends, participants have the opportunity to get to know the Old Town of Wrocław. Another attraction for the youngest is the annual *Dwarf Festival*, which has been operating continuously since 2010. During this cultural and artistic event, pre-schoolers and primary school students have the opportunity to take part in art workshops, listen to fairy tales read by actors or participate in a city game exploring the previously unknown recesses of Wrocław. Art is a pretext for cyclical meetings, activating children and their guardians in the artistic sphere. Such events bring children closer to the city, from the beginning building strong ties with the immediate surroundings.

Fig. 5. Dwarf *Ikuś* in front of the IKEA Wrocław building, Czekoladowa 5a Street, Bielany Wrocławskie. Source: Fig. author.

Ryc. 5. Krasnoludek *Ikuś* przed budynkiem IKEA Wrocław, ul. Czekoladowa 5a Bielany Wrocławskie. Źródło: ryc. autor.

Fig. 6. *Zielona trufła*, Zwycięska 14CC/A Street, Wrocław. Marking the location of the sculpture *Trufelek*. Source: Fig. author.

Ryc. 6. *Zielona Trufła*, ul. Zwycięska 14CC/A, Wrocław. Oznaczenie lokalizacji rzeźby *Trufelek*. Źródło: ryc. autor.

Fig. 7. Sculpture *Trufelek*. Source: Fig. author.

Ryc. 7. Rzeźba *Trufelek*. Źródło: ryc. autor.

At present, dwarf dwellers from Wrocław can also be found outside the city border. Miniature objects have become a symbol of friendship and cooperation between Wrocław and foreign cities in which they are. On the 55th anniversary of establishing partnership relations between Wrocław and Dresden, behind our western border, a dwarf holding two coats of arms: Wrocław and Dresden. In Washington, there is the dwarf *Kościuszko*, who lived near the building of the Kościuszko Foundation from 1925 promoting Polish culture - it was brought there by the President of Wrocław Rafał Dutkiewicz, receiving the distinction *For the promotion of Poland abroad*. Wrocław dwarfs are also found in Reykjavik, Vilnius or Lviv. The positive message they bring, combined with the association with the city of Wrocław, creates a strongly embedded content - it is also worth transmitting it beyond the borders of our country.

Doubts arouse a considerable amount of sculptures placed so far. The only requirement that must be met to place a dwarf in some place is the consent of the owner of the area where the dwarf is to stand. No arrangements are needed for this with the Wrocław Town Hall. The reason for this is the lack of control over the ever-increasing guard of small sculptures. Piotr Makąła, one of the artists who created the objects, when asked about this dilemma, said: *Of course I also had doubts that there will be too many of them, but as I see kids and adults, in all ages, their enthusiasm is enough to do not stop it, it is a phe-*

nomenon on a global scale.[7] The inhabitants of the city share a similar opinion - when asked by a journalist: *Are there too many dwarfs in Wrocław?* they responded with negative, stressing that there could be even more of them.[4] Dwarfs are important for both society and the city, building its coherent and well-established image, being an icon of the capital of Lower Silesia.

3. THE IMAGE OF WAŁBRZYCH IN THE CONTEXT OF THE CITY'S PROMOTION

Both in the coat of arms and the flag of the city of Wałbrzych, the main motif is oak on a red background. It is the tree of this genre that welcomes drivers entering the city from Wrocław, reminding them that it is its symbol. The color prevailing on the official website of the city of Wałbrzych is green, which also appears in the city's logo (fig. 8).

Fig. 8. Logo of the city of Wałbrzych - an impressionistic graphic interpretation by Paula Pater. Source: Fig. author.

Ryc. 8. Logo miasta Wałbrzych - wrażeniowa interpretacja graficzna autorstwa Pauli Pater. Źródło: ryc. autor.

Wałbrzych is a city strongly associated with mining and ceramics. Coal mines and porcelain factories for many years gave the inhabitants a place of employment and constituted an important branch of the city's development. *The Old Mine* Science and Art Center opened on November 9, 2014 as an attraction of post-industrial tourism became the place joining the Wałbrzych traditions. A place combining the Museum of Industry and Technology, Contemporary Art Gallery, Unique Ceramics Center and a hotel complex with a cafe is an object that *contains knowledge about the history and culture of coal mining, as well as the ceramic industry in Lower Silesia.*[10] It was here that the idea of Wałbrzych grackles was born - a new showcase of the city.

3.1. Wałbrzych grackles

9 figures depicting 11 miners stood in August 2017 in various locations in Wałbrzych. The author of grackles is a sculptor from Wałbrzych, Janusz Franke, a former modeler of Porcelain Factory *Wałbrzych*. As emphasized by the employees of the Old Mine, in which the grackles were created, the idea of their creation was taken from the Wrocław dwarfs, which became the inspiration for the creator.[3] Porcelain figurines form and content related to Wałbrzych were set in characteristic, important points of the city. Similarly to the Wrocław dwarfs, the Wałbrzych grackles are also strongly personalized - each of them has a name associated with the work he does. And so at the *Old Mine*, we can find a pair of *Górnicy Dołowi* commemorating the miners working in front, directly acquiring coal (fig. 9); in front of the Porcelain Museum with pride, the *Górnik w galowym mundurze* (fig. 10, 11) presents itself in a festive outfit; at the entrance to the Town Hall there are 2 figures, *Górnicy dyspozytorzy*, whose location in front of the most important building in the city refers to the mine dispatcher's office - the place that manages the work of the entire mining team.[9] Figures are made of porcelain *stained* with coal, which increases the impression that the characters work hard physically. The objects are placed on rectangular, stone pedestals, on which the names of particular grackles are shown.

Due to the fragility and delicacy of materials, two of the nine figurines have been broken, but after a proper renovation they have returned to their places.

Fig. 9. Figure *Górnicy dołowi*, *Old Mine*, P. Wysockiego 28 Street, Wałbrzych. Source: Fig. author.

Ryc. 9. Figura *Górnicy dołowi*, *Stara Kopalnia*, ul. P. Wysockiego 28 Wałbrzych. Źródło: ryc. autor.

Fig. 10. Porcelain Museum, 1 May Street, Wałbrzych. Marking the location of the sculpture *Górnik w galowym mundurze*. Source: Fot. author.

Ryc. 10. Muzeum Porcelany, ul. 1 Maja, Wałbrzych. Oznaczenie lokalizacji rzeźby *Górnik w galowym mundurze*. Źródło: fot. autor.

Fig. 11. Sculpture *Górnik w galowym mundurze*. Source: Fot. author.

Ryc. 11. Rzeźba *Górnik w galowym mundurze*. Źródło: fot. autor.

A year after the appearance of the first porcelain figurines, a decision to enlarge the family of miniature sculptures was taken. The next miners will stand by the Palm House, near the Szczawienko Railway Station or at the Gynecology and Obstetrics Hospital in the New Town. Kamila Świerczyńska, head of the Department of Marketing and Promotion of the *Old Mine*, ensures that *that all grackles in the urban space of Wałbrzych are 20 in the summer tourist season of 2018.*[12] A map is also being prepared in which the location of all gulls is marked. *Old Mine* does not exclude the placement of porcelain figures in neighboring and partner cities, counting on a large interest in the project.

The idea to create a series of thematic sculptural forms in the city of Wałbrzych is not only a way to warm the image of the city, a proposal for tourists and residents for an interesting tour. The decision to make grackles a symbol of the city is also a successful attempt to combine the glorious tradition that combines mining and porcelain. The ever-increasing series of figures emphasizes the importance of neighboring objects, suggesting that the passer-by would be important to the city. A skillful combination of historical communication, forms of sculptures and accessibility of urban space will help build the city's awareness of the value of the place.

4. SUMMARY

The accumulation of strongly personalized, miniature forms of sculptors shows their advantage over single, unrelated works of art due to the repeated motif. Thanks to the thoughtful creation of a set of characters, the city gains a positive symbol, which helps identify with the place, becomes a characteristic element. Wrocław's vision, which has its roots in the *Orange Revolution*, puts emphasis on the image of the dwarf himself, perpetuated in culture thanks to fairy tales and legends. An unequivocally positive house-elf with an added attribute referring to a given architectural object is a good idea for a city advertisement. The enormous number of figures, their availability and universality underlines the bond linking the dwarf figure to Wrocław. In the case of Wałbrzych grackles, the idea derives from a tradition neatly dressed in a convincing, graceful form. The statue itself carries a strong message: Wałbrzych is a city strongly associated with mining and based on porcelain factories. Although currently the power of the city is not in industry, history is valuable and important to it, and thanks to subsequent figures - protected from oblivion. The comparison between the Wrocław dwarf and the Wałbrzych grackles included in the table (tab. 1) indicates the discussed differences in the motifs. The main common denominator of assumptions is to create a cohesive, user-friendly form identified with the city.

Tab. 1. Comparison of thematic sculptural forms in the cities of Wrocław and Wałbrzych. Source: author.

Comparative factors of sculptures	Dwarfs (Wrocław)	Grackles (Wałbrzych)
A year, initiative of creation	2001; created on the initiative of the City Promotion Office of the City Office of Wrocław.	2017; created on the initiative of the <i>Old Mine</i> Science and Art Center in Wałbrzych.
Selection of thematic motif	Influence of the <i>Orange Alternative</i> (1980s) - an anti-communist happening movement, symbolized by a dwarf,	The influence of the history of the city of Wałbrzych, related to the mining industry and porcelain factories.
Material of workmanship	Bronze.	Porcelain - material related to the history of the city (porcelain factory).
Author	Lack of one author; the possibility of making sculpture by any artist.	Janusz Franke - a sculptor from Wałbrzych, former modeler of the Porcelain Factory <i>Wałbrzych</i> .
Naming	The personalized names of the sculptures refer to the objects in the front of them; the name of the sculpture is underlined by the	The personalized names of the sculptures refer to the kind of work done by the miner, they are also supposed to

Comparative factors of sculptures	Dwarfs (Wrocław)	Grackles (Wałbrzych)
	atributte with which the character is depicted.	reflect the character of the object bin front of which they are located.
Quantity	Over 350 sculptures, the amount is constantly growing.	9 sculptures, more planned.
Localization	The city of Wrocław - in the vicinity of buildings of public and private institutions; partner cities of the city of Wrocław on the territory of Poland and abroad - in the vicinity of buildings of public institutions.	The city of Wałbrzych - in the vicinity of buildings of public institutions; the appearance of objects in partner cities is possible.
The use of a theme	The <i>karsnale.pl</i> portal that builds the motif brand name through the organization of the <i>Krasnals Festival</i> .	<i>starakopalnia.pl/gwarki/</i> portal promoting the theme

A similar idea for the promotion and message of specific content has other Polish cities: Zielona Góra has its own *Bachuski* referring to the wine tradition, Trzebnica has *Kocia Ścieżka* and Suwałki - a tourist trail the name of Maria Konopnicka's *Dwarfs are in the world*. The path created thanks to the selected miniature objects makes it easier to get to know what the city has to offer. The whole procedure of supporting the image of the city with a series of connected sculptures is possible due to the nature of public space - its accessibility, openness and universality. This is a place for everyone, which should be a carrier of meaningful and thought-out content, thanks to art in the space of cities, passers-by have a chance, although unintentionally, to get acquainted with something important and elusive.

TEMATYCZNE FORMY RZEŹBIARSKIE JAKO ISTOTNY ELEMENT IDENTYFIKACJI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ NA PODSTAWIE MIASTA WROCŁAWIA I WAŁBRZYCHA

1. WPŁYW GRAFICZNEGO SYSTEMU IDENTYFIKACJI WIZUALNEJ I PRZESTRZENNEGO SYSTEMU TEMATYCZNYCH FORM RZEŹBIARSKICH NA POSTRZEGANIE MIASTA JAKO PRZESTRZENI ATRAKCYJNEJ – WPROWADZENIE

Chęć zainteresowania swoją ofertą edukacyjną przyszłych studentów, zaskoczenia turystów, przyciągnięcia inwestorów czy zachowania poziomu zadowolenia mieszkańców z przestrzeni do życia to główne cele, które stawia sobie miasto. Dzięki zbudowaniu, następnie utrzymaniu i ciągłemu rozwijaniu swojej marki miasto ma pewność, że atrakcyjność, którą jest w stanie zapewnić, spełni, a nawet wyjdzie poza oczekiwania użytkowników. Zgodnie ze wstępem do *Księgi identyfikacji wizualnej* opracowanej przez Zespół redakcyjny Biura Promocji Miasta Urzędu Miejskiego Wrocławia, w *XXI wieku, w czasach błyskawicznej wymiany informacji i towarów oraz rosnącej konkurencji, firmy i instytucje bez logo i wyraźnej identyfikacji wizualnej nie mają szans zaistnieć na szerszym rynku*. [6] Wypowiedź ta dotyczy jednego z istotnych elementów wpływających na postrzeganie miasta jako przestrzeni atrakcyjnej, mianowicie spójnej i uregulowanej komunikacji wizualnej miasta. To ona pomaga ujednoczyć graficznie treści przekazywane szerokiemu gronu odbiorców zainteresowanych podejmowanymi przez daną miejscowość działaniami. Prawdopodobnie obrona i konsekwentnie egzekwowana identyfikacja wizualna zawierająca m.in. logo (ryc. 1), wzory papierów firmowych czy wizytówek, linię graficzną materiałów promocyjnych i informacyjnych, pomaga zbudować obraz spójnego, silnego miasta. Pre-

czyjnie dobrane elementy graficzne, kolorystyka, font napisów, umiejętnie powielane w przestrzeniach publicznych i środkach masowego przekazu, pozwalają na stałe zagościć w podświadomości odbiorców.

Oprócz płaskich elementów graficznych, stanowiących materiał wyjściowy dla budowania marki miast, czynnikiem równie ważnym, bo przestrzennym, namacalnym i ogólnodostępnym są obiekty trójwymiarowe charakterystyczne dla danej przestrzeni publicznej. Wyróżniające się ze względu na kubaturę, przesłanie czy historię stanowią ważny punkt na mapie miasta. O ile o sile identyfikacji wizualnej miasta świadczy jej spójność i konsekwencja, to w przypadku obiektów przestrzennych istotne wydają się takie cechy jak wyjątkowość czy element zaskoczenia towarzyszący zetknięciu z bryłą. Warto przyrzeć się też samemu znaczeniu słowa identyfikacja, które według słownika języka polskiego PWN oznacza *rozpoznanie czegoś na podstawie jakichś cech*.^[5] To właśnie takie rzeźby czy budynki, będąc elementem rozpoznawalnym, przyciągają uwagę przechodnia, są charakterystyczne na zastanym tle będąc świetnym punktem odniesienia. Odsuwając na bok obiekty architektoniczne będące wizytówką miasta, stanowiące materiał na temat kolejnych rozważań, warto przyrzeć się bliżej obiektom artystycznym, których znaczenie w publicznej przestrzeni miasta jest ogromne. Szczególną grupę rzeźb w publicznej przestrzeni miasta stanowią tematyczne formy rzeźbiarskie, pojawiające się sekwencyjnie na danym obszarze. We Wrocławiu są to miniaturowe krasnale, obecne już od początku lat dwutysięcznych; w Wałbrzychu - gwarki - ceramiczne formy górników, które pojawiły się w sierpniu 2017 roku.

Celem opracowania jest zaprezentowanie i porównanie zjawiska w mieście Wrocław i Wałbrzych - wykazanie jego zbieżności i różnic na podstawie obranych parametrów. Badania zostały przeprowadzone metodą porównawczą, której zadaniem było stwierdzenie tożsamości całkowitej, częściowej lub odmienności zestawionych ze sobą przykładów. Pomocne przy tworzeniu pełnego obrazu zjawisk okazały się: obserwacja własna problemu, przywołanie wypowiedzi autorów rzeźb, stanowisko instytucji będących inicjatorem ich powstania, dostępna literatura - czasopisma i strony internetowe zaświadczające o popularności tematu. Analiza polegała na zebraniu niezbędnych informacji, których omówienie, a następnie zestawienie w formie tabeli miało za zadanie zilustrowanie zagadnienia.

2. WROCLAWSKIE KRASNALE

2.1. Historia motywu

Tematycznymi formami rzeźbiarskimi obecnymi we Wrocławiu od roku 2005 są krasnale, a ich początki sięgają lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku. Historia motywu mówi o plamach na murach, które powstały wskutek zamalowania haseł antysocjalistycznych - to właśnie na ich jednolitym tle w nocy z 30 na 31 sierpnia 1982 roku Waldemar Major Fydrych i Wiesław *Rotmistrz* Cupała namalowali dwa pierwsze krasnale.^[11, str. 450] Charakterystyczne postaci z kwiatkiem w dłoni i pomarańczową czapką (ryc. 2) stały się z czasem głównym znakiem rozpoznawczym *Pomarańczowej Alternatywy* - antykomunistycznego ruchu happeningowego, którego liderem był Fydrych. Podczas manifestu malarstwa dialektycznego wygłoszonego na posterunku milicji w Łodzi Fydrych stwierdził, że *teżą jest napis, antytezą – plama, a syntezą krasnoludek. Ilość przeradza się w jakość. Im więcej krasnoludków tym lepiej*.^[2, str. 120] Zgodnie z tym hasłem w przestrzeniach publicznych polskich miast pojawiały się kolejne podobizny krasnali, mające ukazywać świadomość absurdu panującego systemu. Obok działań polegających na powielaniu graffiti, uczestnicy ruchu brali udział w licznych happeningach mających na celu ukazanie swojej antykomunistycznej postawy.

2.2. Początki miniaturowych rzeźb

Mimo, że lata dziewięćdziesiąte dwudziestego wieku to czas, kiedy *Pomarańczowa Alternatywa* nie istniała, pamięć o działaniach aktywistów wciąż tkwiła w świadomości społeczeństwa. 1 czerwca 2001 roku przy ul. Świdnickiej we Wrocławiu stanął pomnik *Poma-*

rańczowej Alternatywy przedstawiający postać 40-centymetrowego krasnala stojącego na dwa razy wyższym od siebie półkolistym cokole w kształcie wielkiego ludzkiego kciuka (ryc. 3). Z biegiem lat obiekt zyskał przydomek *Papa Krasnal* czy *Krasnal Major*. Fundatorem rzeźby była spółka Agora, a jej autorem Olaf Brzeski, dla którego wygrana w konkursie na pomnik *Pomarańczowej Alternatywy* była debiutem po obronie dyplomu z Rzeźby na Akademii Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu. Dla zachowania zgodności z opozycyjną tradycją, pomnik nie został oficjalnie zgłoszony i ujęty w planie miasta - jego zarejestrowanie zostało zakwalifikowane jako wybrzuszenie ulicy.[13] Sama lokalizacja obiektu nie jest przypadkowa - to właśnie tuż przy przejściu podziemnym pod ul. Kazimierza Wielkiego zaczynała się większość demontracji antykomunistycznych, w tym także happeningi *Pomarańczowej Rewolucji*.

Kolejnym etapem wkraczania rzeźb krasnoludków do wrocławskiej przestrzeni publicznej było odsłonięcie czerwonej tabliczki z białym napisem *Muzeum krasnoludków* 24 września 2003 roku na budynku kamienicy *Jaś* znajdującej się w północno-zachodnim narożniku Rynku we Wrocławiu. Pomysłodawcą powstania muzeum był wrocławski artysta Eugeniusz Get-Stankiewicz, który od 1995 roku dożywotnio dzierżawił budynek *Jaś* urządzając w nim pracownię miedziorytniczą (stąd druga nazwa kamienicy - *Domek Miedziorytnika*). Symbolicznego otwarcia muzeum dokonał Get razem z prezydentem miasta, Rafałem Dutkiewiczem, oraz wypożyczonym ceramicznym psem *Bobkiem*, poprzez przykłonienie na czerwonym dywanie - ułatwiło to odsłonięcie miniaturowej tabliczki zlokalizowanej na wysokości kolan przeciętnego wzrostu człowieka (ryc. 4). Temat został potraktowany z dystansem, o czym świadczy napis w łacinie *extra iocum/ ioci causa*, co można przetłumaczyć *ponad żart dla żartu*. [8] Mimo żartobliwego charakteru wydarzenia, prezydent Miasta w trakcie otwarcia mówił o przemianach, jakie przeszły wrocławskie krasnoludki, a całość była wstępem do kolejnego kroku, które podjęło miasto w ich sprawie.

Pomysłodawcą wykorzystania motywu krasnoludków do promocji miasta Wrocław był Ścibor Szpak - dyrektor kreatywny Agencji Reklamowej *Wanilia* z Wrocławia. Oferta dotycząca strategii wykreowania krasnoludka, jako symbolu miasta została przedstawiona Biuru Promocji Miasta Wrocław. Oprócz tematycznych rzeźb, elementami wspierającymi ideę miały być również wydarzenia angażujące społeczność czy materiały reklamowe. Kampania rozpoczęła się 24 października 2003 roku *pracami wykopaliskowymi* osady krasnoludków przed kościołem garnizonowym św. Elżbiety we Wrocławiu pod kierownictwem dr Cezarego Buśki. Jako komentarz do przedsięwzięcia dr Buśko stworzył książkę *Życie codzienne krasnoludków w starożytności i wiekach średnich. Studium archeologiczne*, której fragment opowiada o wykopaliskach, podczas których *znaleziono tu liczny zbiór miniaturowych przedmiotów codziennego użytku - eksponowanych obecnie w Muzeum Krasnoludków - które z racji swoich rozmiarów z pewnością nie mogły być wykorzystywane przez ludzi jako narzędzia pracy. Wielkość tych przedmiotów jednoznacznie wskazuje, iż funkcję swą mogły jedynie spełniać w przypadku użytkowania przez osobników nie przekraczających 10-30 cm wzrostu!*[1] Wydarzeniem zainteresowane były media - w wydaniu nr 250 Gazety Wyborczej z dnia 25 października 2003 roku jeden z artykułów opowiadał o *Krasnalu z wykopalisk*; w wydaniu nr 252 Gazety Wyborczej z dnia 28 października 2003 roku pojawiła się rozmowa z archeologiem, dr Buśko pt. *Na tropie krasnoludków*.

Decydującym etapem podejmowanych działań było pojawienie się pierwszych krasnali autorstwa Tomasza Moczka, co miało miejsce 1 sierpnia 2005 roku. *Szermierz*, *Rzeźnik*, *Pracz Odrzański* oraz *Szyfki* na stałe zagościły w przestrzeni publicznej miasta. 8 października 2007 roku do powiększającego się grona krasnali stworzonych z inicjatywy miasta dołączył krasnal *Pierożnik*, który rozpoczął falę obiektów komercyjnych zajmując miejsce przed restauracją STP.

2.3. Wrocławskie krasnoludki - rola w przestrzeni publicznej miasta

Obecnie na terenie Wrocławia możemy spotkać już ponad 350 krasnali. Ich rosnąca ilość świadczy o popularności obiektów, pozytywnym skojarzeniu jaki budzą wśród przechodniów oraz chęci zaistnienia instytucji publicznych, firm czy osób prywatnych na mapie

krasnali. Tworzone przez wielu artystów krasnoludki to nie tylko obiekt artystyczny, ale zjawisko bazujące na powszechności wykreowanych postaci.

Portal *krasnale.pl* zajmujący się budowaniem marki miniaturowych rzeźb funkcjonuje wielotorowo. Nadal najważniejszym działaniem jest dążenie do stawiania kolejnych wrocławskich krasnoludków, których spersonalizowane imiona mają odzwierciedlać charakter obiektu, przed którym się znajdują (ryc. 5, 6, 7). Daje to możliwość prywatnym inwestorom na wpisanie się na stałe w przestrzeń publiczną miasta, z którym związana jest ich inwestycja; budują tym samym także swoją markę łącząc ją z budzącym dobre skojarzenia obrazem Wrocławia. Zgodnie z zapewnieniami Redaktorów portalu *krasnale.pl* krasnala może postawić każdy: *nie są potrzebne do tego żadne ustalenia z Urzędem Miejskim Wrocławia, jedynie zgoda i chęć właściciela terenu.*[14]

Portal łączy inwestorów z artystami wykonującymi krasnoludki. Dostępna na stronie internetowej mapa uświadamia o ilości już istniejących krasnali, ale przede wszystkim stwarza możliwość do organizacji pieszych wędrówek przy jednoczesnym zwiedzaniu miasta. Alternatywą dla samodzielnego opracowania trasy są liczne wycieczki organizowane dla dzieci i młodzieży, podczas których oprócz wysłuchania bajek i legend uczestnicy mają okazję poznać Stare Miasto Wrocławia. Kolejną atrakcją dla najmłodszych jest coroczny *Festiwal Krasnali*, który funkcjonuje nieprzerwanie od roku 2010. Podczas tego kulturalno-artystycznego wydarzenia przedszkolacy i uczniowie szkół podstawowych mają okazję wziąć udział w warsztatach plastycznych, posłuchać bajek czytanych przez aktorów czy uczestniczyć w grze miejskiej poznając nieznaną dotąd zakamarki Wrocławia. Sztuka jest tu pretekstem do cyklicznych spotkań, aktywizowania dzieci i ich opiekunów w sferze artystycznej. Takie wydarzenia przybliżają najmłodszych do miasta, od początku budując silne więzi z najbliższym otoczeniem.

Obecnie wrocławskie krasnoludki możemy spotkać także poza granicami miasta. Miniatury stały się symbolem przyjaźni i współpracy między Wrocławiem a zagranicznymi miastami w których się znalazły. W 55. rocznicę nawiązania kontaktów partnerskich między Wrocławiem a Dreznem, za naszą zachodnią granicą pojawił się krasnal trzymający dwa herby: wrocławski i drezdeński. W Waszyngtonie znajduje się krasnal *Kościuszko*, który zamieszkał przy budnku Fundacji Kościuszkowskiej od 1925 roku promującej polską kulturę - został przywieziony tam przez Prezydenta Wrocławia Rafała Dutkiewicza, odbierającego wyróżnienie *Za promocję Polski za granicą*. Wrocławskie krasnale znajdują się również w Reykjavíku, Wilnie czy Lwowie. Pozytywne przesłanie, które niosą, w połączeniu ze skojarzeniem z miastem Wrocław tworzy silnie osadzoną treść - warto przekazywać ją również poza granice naszego kraju.

Wątpliwość budzi pokaźna ilość dotychczas postawionych rzeźb. Jedynym wymogiem, który należy spełnić, aby usytuować krasnoludka w danym miejscu jest zgoda właściciela terenu, na którym skrzat ma stać. Nie są potrzebne do tego żadne ustalenia z Urzędem Miejskim Wrocławia. Powodem tego jest brak kontroli nad wciąż powiększającą się gwardią małych rzeźb. Piotr Makoła, jeden z artystów tworzących obiekty, zapytany o tę rozterkę stwierdził: *Oczywiście miałem też wątpliwości, że ich będzie za dużo, ale jak widzę i dzieciaków, i ludzi dorosłych, w sumie w każdym wieku, to ich entuzjazm jest wystarczający, aby tego nie zaprzestawać. Jest to ewenement w skali światowej.*[7] Podobnego zdania są mieszkańcy miasta - zapytani przez dziennikarza: *Czy we Wrocławiu jest za dużo krasnali?* zdecydowanie odpowiadali przecząco podkreślając, że mogłoby ich być więcej.[4] Krasnale są ważne zarówno dla społeczeństwa, jak i dla miasta, budując jego spójny i ugruntowany wizerunek, będąc ikoną stolicy Dolnego Śląska.

3. OBRAZ WAŁBRZYCHA W KONTEKŚCIE PROMOCJI MIASTA

Zarówno w herbie, jak i fladze miasta Wałbrzych głównym motywem jest dąb na czerwonym tle. To właśnie drzewo tego gatunku wita kierowców wjeżdżających do miasta od strony Wrocławia, przypominając o tym, że jest jego symbolem. Kolorem przeważającym

na oficjalnym serwisie miasta Wałbrzycha jest zieleń, która pojawia się również w logo miasta (ryc. 8).

Wałbrzych to miasto silnie związane z górnictwem i ceramiką. Kopalnie węgla kamiennego i zakłady porcelany przez długie lata dawały mieszkańcom miejsce zatrudnienia i stanowiły istotną gałąź rozwoju miasta. Miejszem łączącym tradycje wałbrzyskie stało się Centrum Nauki i Sztuki *Stara Kopalnia*, otwarte 9 listopada 2014 roku, jako atrakcja turystyki poprzemysłowej. Miejsce łączące w sobie Muzeum Przemysłu i Techniki, Galerię Sztuki Współczesnej, Centrum Ceramiki Unikatowej i kompleks hotelowy z kawiarnią to obiekt, w którym zawiera się wiedza o historii i kulturze górnictwa węglowego, jak również o przemyśle ceramicznym na Dolnym Śląsku.[10] To właśnie tu narodził się pomysł stworzenia wałbrzyskich gwarków - nowej wizytówki miasta.

3.1. Wałbrzyskie gwarki

9 figurek przedstawiających 11 górników stanęło w sierpniu 2017 roku w różnych miejscach Wałbrzycha. Autorem gwarków jest wałbrzyski rzeźbiarz Janusz Franke, były modelarz Fabryki Porcelany *Wałbrzych*. Jak podkreślają pracownicy *Starej Kopalni*, w której gwarki powstały, pomysł ich stworzenia został zaczerpnięty z wrocławskich krasnali, które stały się inspiracją dla twórcy.[3] Porcelanowe figurki formą i treścią związane z Wałbrzychem zostały ustawione w charakterystycznych, ważnych punktach miasta. Podobnie, jak wrocławskie krasnale, również wałbrzyskie gwarki są silnie spersonalizowane - każdy z nich otrzymał nazwę związaną z pracą, jaką wykonuje. I tak przy Starej Kopalni możemy znaleźć parę *Górników dołowych* upamiętniających górników pracujących z przodu, bezpośrednio pozyskujących węgiel (ryc. 9); przed Muzeum Porcelany z dumą, w odświętnym stroju prezentuje się *Górnik w galowym mundurze* (ryc. 10, 11); przy wejściu do Urzędu Miejskiego znajdują się 2 postaci, *Górnicy dyspozytorzy*, których usytuowanie przed najważniejszym budynkiem w mieście nawiązuje do dyspozytorni kopalni - miejsca, które kieruje pracą całego zespołu górniczego.[9] Figurki wykonane są z porcelany przybrudzonej węglem, co wzmaga wrażenie, że postaci ciężko fizycznie pracują. Obiekty umieszczone są na prostopadłościennych, kamiennych postumentach, na których widnieją nazwy poszczególnych gwarków. Ze względu na kruchość i delikatność materiałową, dwie z dziewięciu figurek uległy stłuczeniu, jednak po odpowiedniej renowacji wróciły już na swoje miejsca.

Rok po pojawieniu się pierwszych figur porcelanowych, podjęto decyzję o powiększeniu rodziny miniaturowych rzeźb. Kolejni górnicy staną przez Palmiarnią, w okolicach Dworca Szczawienko czy przy Szpitalu Ginekologiczno-Położniczym na Nowym Mieście. Kamila Świerczyńska, kierownik Działu Marketingu i Promocji Starej Kopalni zapewnia, że *trwają starania, by na letni sezon turystyczny 2018 roku wszystkich gwarków w przestrzeni miejskiej Wałbrzycha było 20*. [12] W trakcie opracowywania jest również mapa, na której oznaczone jest położenie wszystkich gwarków. Stara Kopalnia nie wyklucza umieszczenia porcelanowych figur także w miastach sąsiednich i partnerskich licząc na duże zainteresowanie projektem.

Pomysł na wykreowanie serii tematycznych form rzeźbiarskich w mieście Wałbrzych to nie tylko sposób na ocieplenie wizerunku miasta, propozycja dla turystów i mieszkańców na ciekawą trasę wycieczkową. Decyzja na uczynienie gwarka symbolem miasta to także udana próba połączenia chlubnej tradycji łączącej górnictwo i porcelanę. Wciąż powiększająca się seria figur podkreśla znaczenie sąsiadujących z nimi obiektów, sugerując przechodniowi ich znaczenie dla miasta. Umiejętne połączenie przekazu historycznego, formy rzeźb i dostępności przestrzeni miejskiej pomoże zbudować miastu świadomość wartości miejsca.

4. PODSUMOWANIE

Nagromadzenie silnie spersonalizowanych, miniaturowych form rzeźbiarskich wykazuje swoją przewagę nad pojedynczymi, niepowiązanymi dziełami sztuki za sprawą powtarzającego się motywu. Dzięki przemyślanemu wykreowaniu zestawu postaci, miasto zyskuje pozytywnie nacechowany symbol, który pomaga w utożsamieniu się z miejscem, staje się elementem charakterystycznym. Wizja Wrocławia, mająca co prawda swoje źródła w *Pomarańczowej Alternatywie*, kładzie jednak nacisk na wizerunek samego krasnoludka, utrwalony w kulturze dzięki baśniom i legendom. Jednoznacznie pozytywny skrzący z dodanym atrybutem mającym nawiązywać do danego obiektu architektonicznego to trafiony pomysł na reklamę miasta. Ogromna ilość figur, ich dostępność i powszechność coraz silniej podkreśla więź łączącą postać krasnala z Wrocławiem. W przypadku wałbrzyskich gwarków pomysł wywodzi się z tradycji zgrabnie ubranej w przekonującą, wdzięczną formę. Sama figura niesie za sobą mocny przekaz: Wałbrzych to miasto silnie związane z górnictwem i bazujące na fabrykach porcelany. Choć obecnie potęga miasta nie tkwi w przemyśle, historia jest dla niego cenna i ważna, a dzięki kolejnym figurkom - uchroniona od zapomnienia. Zawarte w tabeli (tab. 1) porównanie wrocławskiego krasnala i wałbrzyskiego gwarka wskazuje na omówione różnice w motywach przy jednoczesnej częściowej tożsamości zjawisk. Głównym wspólnym mianownikiem założeń jest stworzenie spójnej, przyjaznej dla odbiorcy formy identyfikowanej z miastem.

Tab. 1. Porównanie tematycznych form rzeźbiarskich w miastach Wrocław i Wałbrzych. Źródło: autor

Czynniki porównawcze rzeźb	Krasnoludki (Wrocław)	Gwarki (Wałbrzych)
Rok, inicjatywa powstania	2001; powstałe z inicjatywy Biura Promocji Miasta Urzędu Miejskiego Wrocławia.	2017; powstałe z inicjatywy Centrum Nauki i Szuki <i>Stara Kopalnia</i> w Wałbrzychu.
Wybór motywu tematycznego	Wpływ <i>Pomarańczowej Alternatywy</i> (lata 80. XX wieku) - antykomunistycznego ruchu happeningowego, którego symbolem był krasnoludek.	Wpływ historii miasta Wałbrzycha, związanej z przemysłem wydobywczym, górnictwem i fabrykami porcelany.
Czynniki porównawcze rzeźb	Krasnoludki (Wrocław)	Gwarki (Wałbrzych)
Materiał wykonania	Brąz.	Porcelana - materiał związany z historią miasta (fabryki porcelany).
Autor	Brak jednego autora; możliwość wykonania rzeźby przez dowolnego artystę.	Janusz Franke - wałbrzyski rzeźbiarz, były modelarz Fabryki Porcelany <i>Wałbrzych</i> .
Nazewnictwo	Spersonalizowane nazwy rzeźb odnoszą się do obiektów przed którymi się znajdują; nazwa rzeźby podkreślona jest atrybutem z którym postać jest przedstawiona.	Spersonalizowane nazwy rzeźb odnoszą się do rodzaju pracy wykonywanej przez górnik, mają również odzierać charakter obiektu przed którym się znajdują.
Ilość	Ponad 350 rzeźb, ilość ciągle rośnie.	9 rzeźb, planowane kolejne.
Lokalizacja	Miasto Wrocław - w sąsiedztwie budynków instytucji publicznych i prywatnych; miasta partnerskie Wrocławia na terenie Polski i poza jej granicami - w sąsiedztwie budynków instytucji publicznych.	Miasto Wałbrzych - w sąsiedztwie budynków instytucji publicznych; niewykluczone pojawienie się obiektów w miastach partnerskich.
Wykorzystanie motywu	Portal <i>karsnale.pl</i> budujący markę motywu m.in. przez organizację <i>Festiwalu Krasnali</i> .	Portal <i>starakopalnia.pl/gwarki/</i> promujący motyw.

Podobny pomysł na promocję i przekaz konkretnych treści mają też inne polskie miasta: Zielona Góra ma swoje *Bachuski* nawiązujące do tradycji winiarskiej, Trzebnica posiada *Kocią Ścieżkę*, a Suwałki - szlak turystyczny im. Marii Konopnickiej *Krasnoludki są na świecie*. Ścieżka wykreowana dzięki wybranym miniaturowym obiektom ułatwia zapoznanie się z tym, co do zaoferowania ma miasto. Cały zabieg podparcia wizerunku miasta

serią powiązanych rzeźb możliwy jest dzięki charakterowi przestrzeni publicznej - jej dostępności, otwartości, powszechności. To miejsce dla każdego, które powinno być nośnikiem treści istotnych, przemyślanych. Dzięki sztuce w przestrzeni miast przechodnie mają szansę, choć niecelowo, zapoznać się z czymś ważnym i nieuchwytnym.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Buśko C., *Życie codzienne krasnoludków w starożytności i wiekach średnich. Studium archeologiczne*. wyd. Gajt, Wrocław, 2012, ISBN 978-83-62584-23-9
- [2] Fydrych W., *Żywoły Mężów Pomarańczowych*, wyd. Pomarańczowa Alternatywa, 2010, s.120, ISBN 978-83-926511-8-5
- [3] Gwarki Wałbrzyskie od dziś w kilku miejscach w mieście. Nie wiecie gdzie? To poszukajcie, <https://dziennik.walbrzych.pl/gwarki-walbrzyskie-dzis-kilku-miejscach-miescie-wiecie-poszukajcie/>, dostęp/access: 29.06.2018
- [4] Hernes M., Huk M., *Czy we Wrocławiu jest za dużo krasnali?* <https://www.tuwroclaw.com/wiadomosci,czy-we-wroclawiu-jest-za-duzo-krasnali-wideo,wia5-3299-36188.html> , dostęp/access: 29.06.2018
- [5] *Identyfikacja*, w: internetowy *Słownik języka polskiego*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, <https://sjp.pwn.pl/sjp/identyfikacja;2561112.html>, dostęp/access: 14.01.2018
- [6] Matkowska A. H., Zięba A., Jasińska K. (współpraca) - Zespół redakcyjny Biura Promocji Miasta Urzędu Miejskiego Wrocławia, *Księga Identyfikacji Wizualnej*, <http://bip.um.wroc.pl/attachments/download/4898>, dostęp/access: 13.01.2018
- [7] Mirynowska M., Makala P., *Czuję, że robimy coś wyjątkowego - rozmowa z rzeźbiarzami wrocławskich krasnali*. Rozmowę przeprowadził: red. Kocham Wrocław, <http://kochamwroclaw.pl/czujemy-ze-robimy-cos-wyjatkowego-rozmowa-z-rzezbiarzami-wroclawskich-krasnali/>, dostęp/access: 29.06.2018
- [8] Muzeum krasnoludków we Wrocławiu, <http://web.archive.org/web/20140429115805/http://www.muzeum-krasnoludkow.wroclaw.pl/>, dostęp/access: 14.01.2018
- [9] Poznaj wszystkie gwarki, <http://gwarki.walbrzych.pl/index.php/wszystkie-gwarki>, dostęp/ access: 29.06.2018
- [10] Stara Kopalnia, <https://starakopalnia.pl/o-nas/>, dostęp/access: 29.06.2018
- [11] Skotnicka M., red. Łazuga W., Paczos S., *Wrocławskie krasnoludki*, w: *Poznań-Szczecin-Wrocław. Trzy uniwersytety, trzy miasta, trzy regiony.*, Kraków, wyd. Libron, 2010, s. 450
- [12] Wałbrzych: Nowe Gwarki. Gwarek przy Palmiarni - jak go nazwać?, <http://walbrzych.dlawas.info/lokalna-turystyka/walbrzych-nowe-gwarki-gwarek-przy-palmiarni-jak-go-nazwac/cid,16061,a>, dostęp/access: 29.06.2018
- [13] Warda J., *Wrocławskie krasnoludki*, w: *Kultura enter*, <http://kulturaenter.pl/article/wroclawskie-krasnoludki/>, dostęp/access: 14.01.2018
- [14] Wrocławskie Krasnale, <http://krasnale.pl/wszystko-o-krasnoludkach/jak-postawic-krasnala/>, dostęp/access: 29.06.2018

O AUTORZE

Absolwentka Architektury i Urbanistyki na Politechnice Wrocławskiej, Wzornictwa Przemysłowego i Sztuki i Wzornictwa Ceramiki na Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu. Studentka studiów doktoranckich na Wydziale Architektury i Urbanistyki na Politechnice Wrocławskiej. Interesuje się tematyką sztuki w przestrzeni publicznej.

AUTHOR'S NOTE

Paula Pater, a graduate of Architecture and Urban Planning at the Wrocław University of Technology, Industrial Design and Art and Design of Ceramics at the Academy of Fine Arts in Wrocław. PhD student at the Faculty of Architecture and Urban Planning at the Wrocław University of Technology. She is interested in the subject of art in public space.

Kontakt | Contact: paula.pater@pwr.edu.pl